

Den alkoholpolitiska liberalismen i lekmannatänkandet¹

Den expertdiskurs där alkoholfrågan kartläggs och analyseras är till sin natur ofta av programmatisk karaktär. Det innebär att man behandlar, systematiserar och kombinerar den kunskap man har om alkoholproblemen på ett sådant sätt att de samhälleliga aktörerna får en ökad förmåga och kompetens att eliminera problemen.

I lekmannatänkandet behandlar man inte alkoholproblemen (dvs. sociala problem, välfärdspolitiska frågeställningar etc.) på samma programmatiska och systematiska sätt som experter gör. Lekmannatänkandet är mera heterogent, och kan innehålla också mycket arkaiska element. Man kan också på ett mer eller mindre ”vilt” sätt kombinera element som ur expertdiskursens synvinkel inte går att kombinera. Det här innebär emellertid inte att lekmannatänkandet skulle vara irrationellt. Vi vet att människan sedan urminnes tider haft en förmåga att handla konsekvent och förnuftigt, utan att hennes förmåga och kompetens har auktoriserats av experter.

Jag betraktar här lekmandefinitionerna av alkoholproblemen som ett slags ”fönster”, genom vilka man kan granska relationen mel-

lan medborgarna och staten, eller mellan medborgarna och de offentliga auktoriteterna. Min utgångspunkt i analysen av dessa lekmandefinitioner är att människor då de talar om alkoholproblem drar en gräns mellan våra värderingar och andras värderingar (identitetens rumsliga aspekt), knyter sina värderingar till olika kulturella traditioner (identitetens tidsaspekt) och gör allt detta utgående från divergerande talarpositioner (identitetens positionsaspekt).

Jag utgår också ifrån att de alkoholpolitiska diskurserna (i egenskap av tolkningsramar) innehåller samtliga tre identitetsaspekter. Det är med hjälp av dem som människor i rumsligt, tidsmässigt och positionsmässigt avseende ger alkoholen dess sociokulturella plats, och samtidigt definierar de friheter och det ansvar som karaktäriserar den ideala formen av alkoholbruk.

Jag definierar här lekmannatänkande som de – delvis omedvetna – tankestrukturer och resurser som människor använder och reproducerar i vardagliga diskussioner, på olika mediearenor och inom institutionernas ”inofficiella” kulturer.² Det förekommer emeller-

tid lekmanntänkande också inom expertdiskursen och i den vetenskapliga argumentationen (jfr Pollner 1987). I dessa fall är lekmanntänkandet emellertid filtrerat genom olika vetenskapliga (administrativa, terapeutiska) metodologier, forskningstekniker och konventioner ifråga om hur man skall uttrycka sig – vilket inte förhindrar att de vetenskapliga teorierna, den vetenskapliga kunskapen och expertdiskursen till sina outtalade premisser och utgångspunkter ändå stöder sig på lekmanntänkandet, såsom hermeneutiker och kunskapsociologer har påvisat. I den här meningen kan lekmanntänkandet betraktas som en form av (outtalad) kunskap som föregår och möjliggör det vetenskapliga tänkandet. Å andra sidan sipprar det vetenskapliga tänkandet ofta igenom, från de akademiska arenorna till vardagstänkandet (delvis förmedlat av massmedierna), och omformas där på olika sätt till att bli en integrerad del av den heterogena vardagskunskapen.

Lekmanntänkandets värdegrundvalar

Jag analyserar lekmanndefinitionerna på ett sätt som avviker från enkätmetodikens sätt att generalisera utgående från statistiska urval. Datamaterialet i mina fallstudier³ har inte samlats in med tanke på representativitet, och frågelistorna har inte heller operationaliserats i syfte att kunna generalisera svaren från urvalet (eller urvalen) till moderpopulationen. I stället har jag byggt upp fallstudierna och närmat mig lekmanndefinitionerna av alkoholproblemen och -politiken så att man kan ”generalisera” (i bemärkelsen tolka, relatera, förklara) resultaten som en del av de allmänna tillstånd och processer som präglar den studerade kulturens åsiktsklimat (se Alasuutari 1994, 203-222).

Det innebär med andra ord att begreppet generalisering i den forskningstradition jag företräder betyder någonting annat än det gör

inom den statistiska traditionen. Jag ansluter mig till den teoretiska och metodologiska tradition där ”åsikterna” analyseras mot bakgrunden av den kontext inom vilken de artikuleras, dvs. som en del av de betydelsehelheter som de intervjuade uttrycker med egna ord. Med detta som utgångspunkt analyserar jag de framförda åsikterna som interaktiva uttalanden som rekonstruerar våra uppfattningar om Våra och Andras värderingar; om deras plats, deras historia och deras position.

Man kan utgå ifrån att ett sådant sätt att närma sig materialet också på ett mer generellt plan belyser åsikternas och värderingarnas sociala och kulturella verklighet, eftersom det framhäver (1) hur åsikterna skapas som en del av de kulturella identitetspositionerna och mer övergripande betydelsehelheterna (diskurser, lekmannteorier, ”åsiktsklimatet”); (2) hur de förhåller sig till vardagslivets motsättningar och (3) vilka implikationer de har för den samhälleliga ordningens upprätthållande. Det kan finnas otaliga enskilda åsikter, men då vi analyserar deras kopplingar till olika identitetspositioner och tolkningsramar kan åsikterna vanligen, i den kamp om betydelser som förs, sammanfattas i några grundläggande identifikationspositioner.

En annan grund för ”generaliseringen” är att de grupper som intervjuades valdes med tanke på att de i sitt sätt att tala artikulera hela spektret av (lekmanna)diskurser som växer fram ur den omvandling alkoholpolitiken för närvarande genomgår. Därför var intervjupersonerna inte några experter inom alkoholpolitiken utan grupper som i sitt arbete kämpar mitt i det spänningsfält som dagens samhälleliga (struktur)förändringar utgör: politiker, personer inom förvaltningen, fackligt aktiva, journalister inom massmedierna och olika marknadsaktörer. Dessa grupper har också en central ställning när det gäller åsiktsbildningen i lokalsamhället. Även om det i undersökningen också gjordes jämförande gruppintervjuer i Estland begränsar jag

mig här enbart till att granska det finländska lekmannatänkandets särdrag.

Vid övergången från 1960- till 1970-talet skedde flera avgörande förändringar inom den finländska alkoholpolitiken. Processen ledde till att det i början av 70-talet växte fram nya typer av alkoholpolitiska diskurser. Experter och politiker började, i folkhälsans namn, tala för begränsningar i tillgängligheten, medan journalister och stadsbor i sin tur blev alltmer benägna att inta en liberalistisk position, med krav på rätt till individuellt självbestämmande.

Vid decennieskiftet 1980-90 ifrågasatte man igen den förda politiken, både när det gäller dess innehåll och dess institutionella ramar, delvis som en följd av strävandena att integrera landet med det övriga Europa. Samtidigt råkade de etablerade diskurserna i kris, och man började förhandla om nya och mer relevanta positioner.

Jag skall i det följande koncentrera mig på att analysera särdragen i dessa nya positioner, och de betydelsestrukturer och -dimensioner som den pågående omvandlingen inom alkoholpolitiken fört med sig. Även om brytningsskedet radikalt kan förvirra de etablerade diskurserna sker det inga lineära hopp från en diskurs till en annan utan snarare en inbördes ”kamp” mellan diskurserna, vilket döljer den kontinuitet som också finns. För att kunna blottlägga de alkoholpolitiska argumentationsstrukturerna i dagens lekmannadiskurs är det nödvändigt att känna till de förändringar som har skett i vår närhistoria i de alkoholpolitiska diskursernas repertoar.

Alkoholpolitiken som identitetspolitik

Det var först under 1970-talet man började studera det alkoholpolitiska lekmannatänkandet utgående från de tolkningsramar och sätt att argumentera som förekom. Den första öppningen gjordes av Klaus Mäkelä (1976),

med hans undersökning av förändringarna i det alkoholpolitiska opinionsklimatet i Finland under 1960- och 1970-talet.

Enligt Mäkelä kan man ”i de industrialiserade samhällena numera särskilja tre huvudsakliga sätt att gestalta alkoholfrågan. Alkoholen kan i första hand betraktas som antingen en fråga om lag och ordning, som en produktivetsfråga eller som ett folkhälsoproblem” (a.a., 26). Betraktar man alkoholen som en fråga om lag och ordning ges huvudansvaret för alkoholkontrollen åt polisen och socialmyndigheterna. Ges den karaktären av ett produktivetsproblem är det arbetsdisciplinen och den vårdhänvisning som finns på arbetsplatsen som träder i förgrunden. Och fäster man uppmärksamheten vid folkhälsoperspektivet är det hälsovårdsmyndigheterna som får huvudansvaret (a.a., 27).

Enligt Mäkelä utgör dessa tankefigurer en typ av koder som lagrats i vårt kulturella minne, där ingen enskild någonsin uppnår en så hegemonisk position att de konkurrerande tankefigurerna helt skulle försvinna (a.a., 8). Han analyserar emellertid inte på vilket sätt dessa tolkningsramar artikuleras i lekmannatänkandet utan koncentrerar sig på att ”analysera de strukturer och processer som ligger bakom svängningarna i opinionsklimatet” (a.a., 2). Existensen av dessa tolkningsramar förblev därför något av en hypotes, och det var först då Matti Piispa (1981) och Marja Holmila (1981) gjorde sina undersökningar av det alkoholpolitiska attitydklimatet som den luckan i viss mån fylldes.

I Holmilas (1981) fallstudie ifrågasattes förekomsten av tolkningsramar i lekmannatänkandet. Det visade sig omöjligt att tolka de intervjuades sätt att tänka som avvikelser i och konkretiseringar av de olika tolkningsramarna, eftersom påverkarnas tänkande ”i så hög grad rör sig på andra än den samhälleliga politikens nivå, och därför endast delvis fäster uppmärksamheten vid alkoholbrukets samhälleliga skadeverkningar (vilket i sin tur var

doktrinernas utgångspunkt)” (a.a., 7). Däremot visade sig alkoholpolitiken vara en klurig fråga som de intervjuade närmade sig ur olika synvinklar, och där man förhöll sig till alkoholpolitikens hörnstenar (såsom begränsningar av tillgängligheten) ”på lite olika sätt i olika skeden av intervjuerna, beroende på ur vilket perspektiv man betraktade frågan” (a.a., 11).

Även om påverkarnas tänkande spretade åt olika håll kunde man ändå identifiera en dominerande grundströmning: liberalismen. Den hade intervjupersonerna ”lätt att förena med sin allmänna världsbild och sin människouppfattning, och även med sina egna erfarenheter och iakttagelser beträffande alkoholbruket” (a.a., 101). Dess förklaringsförmåga utökades därtill av ”dess sätt att betrakta den enskilda individens sätt att behärska sitt drickande som ett mått på den frihet man eftersträvade” (a.a., 102).

Piispas (1981) undersökning bekräftade i sin tur till en del Mäkeläs antagande om att det har skett en förskjutning i sättet att gestalta alkoholfrågan från det traditionella lag- och ordningsperspektivet till sådana där man betraktar alkoholen som ett produktivitets- och ett folkhälsoproblem. Man kan av skrifterna i tidningspressen se hur hänvisningarna till folkhälsoproblemen ökade betydligt under 1970-talet, samtidigt som ordningsperspektivet trädde i bakgrunden. Produktivetsproblemet fick emellertid aldrig den tyngd i tidningarnas spalter som Mäkelä hade väntat sig. Dessutom steg frågan om ungdomarnas drickande under 1970-talet fram som det på ledarplats oftast nämnda enskilda alkoholproblemet, varvid man började tala om alkoholen på ett sätt som Mäkelä i sin kodförteckning inte alls hade beaktat. Denna fjärde tolkningsram gav Piispa namnet familje- och ungdomsperspektivet.

Piispas undersökning visade också hur samtliga perspektiv i den dominerande tidningspressen relaterades till den samhällspolitiska liberalismen. Under 1950-talet hade den

liberalistiska diskursen utvecklats i dialog med de synpunkter som framfördes av nykterhetsrörelsen. Under 1960-talet efterträddes nykterhetsrörelsen av Alko som ny diskussionspartner, och dess ställning stärktes ytterligare under 1970-talet i samband med att Alko började offentliggöra statistisk information, årsberättelser från förvaltningsrådet samt olika undersökningar där skadeperspektivet var mycket framträdande (a.a., 127-136). Det innebar att man i den tongivande offentligheten förde en debatt med nykterhetsfolket och Alko (forskarna medräknade). Det är en debatt som kretsade kring innebilden av den ”förbjudna frukten”, ett slagord som funnits med sedan 1950-talet.

Pekka Sulkunens (1992) undersökning av den nya medelklassens miniatyrkultur, med kvarterskrogen som kontext, klargjorde orsakerna till varför liberalismen är en såpass stark idéströmning i lekmanntänkandet, och varför medlemmarna i den nya och urbana medelklassen har så svårt att se alkoholpolitiken ur ett statligt och samhälleligt perspektiv.

Orsaken är att man betraktar alkoholpolitiken som en form av identitetspolitik, där också den minsta alkoholpolitiska restriktion betraktas som en inskränkning av den enskilda individens integritet. Man betraktar alkoholpolitiken vertikalt, som en ”privat relation” mellan konsumenten och staten; en relation där förbud och begränsningar enbart försvagar medborgarens kompetens, förmåga och makt att fatta självständiga beslut. För det andra ger man alkoholbruket en civiliserande funktion (a.a., 125), ungefär på samma sätt som den dominerande offentligheten har gjort ända sedan 1950-talet, genom att tro att en liberalisering skulle bidra till att finländarnas dryckesvanor blir mer civiliserade. För det tredje bygger uppfattningen om medborgerlig suveränitet och självständighet på en stark gränsdragning mellan dem som är kompetenta (dvs. vi) och dem som är inkompetenta (dvs. de andra) (a.a., 125-127). Med denna

indelning som utgångspunkt understöder man också att alkoholkontrollen inriktas på speciella grupper i samhället, eftersom en liberalisering av alkoholpolitiken skulle civilisera "oss", medan "de andra" (ungdomar, folk på landsbygden och arbetare) som inte har kompetensen och den rätta kulturen skulle lockas in på en ödesdiger väg. Därför anser man att staten gentemot de "andra" mycket väl kan bedriva en t.o.m. hård kontrollpolitik.

Då Mäkelä alltså 1976 tyckte sig urskilja tre olika sätt att gestalta alkoholfrågan så har de senaste decennierna och undersökningarna visat att det tredje perspektivet – dvs. folkhälsoerspektivet – inom expertdiskursen trädde fram betydligt starkare än de två övriga. I lekmanadiskursen (speciellt i massmedierna i södra Finland och bland de högre socialgrupperna) fanns det en hel del stöd för de liberalistiska kraven. Det gjorde att alkoholdiskursens "synligaste spjutspets" delades upp i två olika diskursiva rymder (Alasuutari 1996), där man i den ena i folkhälsans namn argumenterar för begränsningar av tillgängligheten medan man i den andra i stället kräver en avreglering av densamma, med hänvisning till medborgarnas självbestämmanderätt.

En avgörande vändning i de två diskursernas utveckling skedde vid övergången från 1960- till 1970-talet. Under 1950- och 1960-talet stödde Alko och den forskning som legitimerade dess politik ännu en gradvis frigörelse av alkoholen. Man hade då som ideal en människa som själv kan ta ansvar för sitt liv, och därför försökte man med hjälp av olika pedagogiska och upplysande program utveckla den moderna och rationella identiteten (Alasuutari 1996). Man ville ersätta den yttre disciplinen och ordningen med en ökad förmåga till inre disciplin och självständig livskontroll, och i det arbetet betraktade man en gradvis liberalisering av alkoholpolitiken som en viktig sporre.

Mellanölets frisläppande år 1969 hade emellertid inte de civiliserande effekter man

hade väntat sig, utan totalkonsumtionen av alkohol fördubblades i stället under fem år. Det här försvagade på ett avgörande sätt det statsledda genomförandet av det liberalistiska programmet. Det gjorde att den alkoholpolitiska argumentationen mot slutet av 1970-talet i allt högre grad utvecklades till en konflikt mellan å ena sidan folkhälsodiskursen (med hela befolkningen som kontrollpolitikens objekt) och å andra sidan den liberalistiska diskursen (med Europa som frihetsideal).

Folkhälsodiskursen växte därefter i omfattning och inflytande både inom forskningen och välfärdsstatens institutioner. Den hämtade sina viktigaste argument från den epidemiologiska forskningen (bl.a. Bruun et al. 1975; Mäkelä et al. 1981; Edwards et al. 1996), där man hade visat att ökad tillgänglighet också medför ökad totalkonsumtion, vilket i sin tur leder till en ökning av de alkoholrelaterade folkhälso problemen. Man betraktar alltså inte alkoholpolitiken ur individens synvinkel utan ur hela nationens synvinkel, vilket innebär att man betraktar statens preventiva insatser ifråga om tillgängligheten som det effektivaste sättet att minska alkoholskadorna.

Medan den tillgänglighetsbegränsande diskursen bygger sin samhällsmodell i allians med den epidemiologiska forskningen, staten och det välfärdsstatliga tänkandet, sökte liberalismen i sin tur sina allierade i det europeiska rättstänkandet, den tongivande tidningspressen samt befolkningen i städerna. Det gjorde att liberalismen som legitima former av kunskap accepterade inte enbart det vetenskapliga tänkandet (fr.a. i form av politisk filosofi och individualpsykologi) utan också den vardagliga erfarenheten och den offentliga åsiktsbildningen. Medan den restriktiva diskursen konstruerade medborgerliga, nationella identiteter som byggde på statistik betraktade den liberalistiska diskursen i stället medborgarna som en del av den europeiska kulturen, och uppmanade dem att kräva den rätt till självbestämmande de hade i egenskap

av konsumenter.

De två tolkningsramarna, liksom de subjektpositioner och åtgärdsprogram dessa implicerar, utvecklades i relation till varandra. Därför framstår de inte som två från varandra klart urskiljbara åsiktsknippen utan snarare som tankefigurer som på ett komplicerat sätt är sammanvävda, och som medlemmar i vår kultur identifierar sig med och förhåller sig till på olika sätt, beroende på den alkoholpolitiska kontext som just då råkar vara för handen.⁴

De liberalistiska diskurserna i dagens brytningskede

Under 1990-talet skedde det i Finland betydande förändringar i alkoholpolitikens institutionella ramar: landet blev medlem av Europeiska unionen, Alko förlorade samtliga monopol förutom detaljhandeln, förbudet mot alkoholreklam luckrades upp och det blev tillåtet att dricka alkohol offentligt, om man gjorde det på ett städat sätt.

En analys av receptionen av två tidningsledare, den ena från den stora helsingforstidningen Helsingin Sanomat (17.6.1993) och den andra från Kansan Tahto (13.1.1993) (en obunden vänstertidning som utkommer i norra Finland), hos 55 nyckelpersoner i Lahdis (en medelstor stad i södra Finland), visade att politikerna, journalisterna och fackföreningsaktivisterna nästan undantagslöst identifierade sig med den situationsdefinition som fanns i Helsingin Sanomat. De förhandlar sig alltså, tillsammans med den offentlighet som finns i Helsingin Sanomat, fram till den domän som representeras av Våra värderingar genom att tillmäta de liberalistiska argumenten trovärdighet. Den värld Kansan Tahto konstruerar, med dess artikulerade välfärdsstatsargument och berättarens förtroende för de offentliga auktoriteterna (staten, experterna), får däremot ett mycket kritiskt bemötan-

de. I de intervjuades reception står dessa för de Andra (se Törrönen 1996).

En närmare analys av hur de intervjuade förhandlar med tidningsledarna om värderingarnas tidsmässiga aspekt ger en bättre bild av orsakerna och motiven till att nyckelpersonerna kräver frihet från auktoriteterna. Det handlar inte om att de skulle argumentera enbart för en negativ frihet, den som försvarats av bl.a. Berlin (1984 [1969]); Dworking (1984 [1978]); Hayek (1960). De argumenterar i stället till förmån för en liberalisering av alkoholen också för att uppnå en frihet till någonting, dvs. för att främja ett speciellt sätt att leva (en positiv frihet) som vi kunde kalla europeisk civilisation eller europeisk vuxenhet.

Mottagarna identifierade sig nämligen med den berättelselinje som fanns i Helsingin Sanomat, men ger t.o.m. ännu starkare än själva ledartexten uttryck för en tolkning enligt vilken en liberalisering av alkoholpolitiken innebär att man främjar civilisationsprocessen. De nöjer sig inte enbart med att frånta staten och den forskning som sker inom statens ram deras legitimitet och ersätta dem med spontan socialitet, såsom Helsingin Sanomat gör i sin ledare genom att konstatera: "I skuggan av brännvinsförmynderiet har finländarna aldrig haft en möjlighet att utveckla den sociala kontroll och de informella normer som präglar alkoholvanorna i andra länder". De fortsätter dessutom tankegången (dvs. en möjlig tolkning som impliceras av ledaren) genom att konstatera att finländarna på grund av den restriktiva politiken inte haft en möjlighet att lära sig europeiska och civiliserade vanor utan i stället blivit på efterkälken i alkoholfrågorna.

Nyckelpersonerna projicerar alltså på historien en utvecklingstendens som på ett intressant sätt är ambivalent. I strukturellt avseende är deras tolkning av alkoholpolitikens historia uppbyggd enligt den romantiska idealbilden – eller för att vara mer exakt: enligt den ro-

mantiska bildningsberättelsen (Bildungsroman). Det som gör deras tolkning romantisk är att de problematiserar alkoholpolitiken till en kamp om frihet och vuxenhet, en kamp som till slut skall leda fram till ett utopistiskt tillstånd av spänningsfri harmoni. De intervjuade anser att finländarna fortfarande är de orättmätiga offentliga auktoriteternas (staten, experterna) och de ociviliserade traditionernas (landsbygden, levnadssättet i norra Finland) fångar, men att man nog, bara man slapp det statliga alkoholförmynderiet, skulle kunna börja arbeta för att på egen hand kämpa mot alkoholens lockelser och faror, och därigenom småningom utvecklas i riktning mot större självständighet och vuxenhet. Därmed skulle det ske en ökning också av medborgarsamhällets kompetens ifråga om kontrollerat drickande.

Även om de intervjuades tolkning av historien till strukturen är romantisk är deras argument ändå till innehållet rationellt: kampen om friheten innebär för dem inte en utökning av de hedonistiska njutningarna, eller att de skulle fördjupa sig i det autentiska jagets känslor. De kräver i stället att alkoholpolitiken skall liberaliseras för att finländarna skall bli kvitt drickandets mytiska dimensioner, dvs. dess heroism och hemlighetsmakeri, och de avvikande fenomen det är förknippat med (där man avviker från den normala vardagen). De vill avlägsna dessa irrationella dimensioner ur vår kultur, så att vardagen kan bli transparent, förutsägbar och civiliserad (dvs. behärskad av självkontroll).

Sammansmältningen av romantiska element och upplysningstänkande i nyckelpersonernas tänkande står inte i sig i konflikt med vår epoks kulturarv. Enligt Taylor (1995) präglas den moderna identiteten av den spänning som finns mellan upplysningens rationalism och romantikens expressivitet. Historiskt är de två idéströmningarna på många sätt sammanflätade i varandra, som ett resultat av mänsklig verksamhet, vilket kommer till ut-

tryck bl.a. i en romantisk tro på det instrumentella och teknologiska förnuftet, i olika rationalistiska tekniker för att underlätta känslomässiga uttryck för det egna jaget, och i en romantisk nykollektivism som en rationell lösning på de globala resursproblemen.

I sitt sätt att betona å ena sidan finländarnas utveckling mot ett alltmer civiliserat tillstånd och å andra sidan betydelsen av individens självkontroll i denna utveckling, fortsätter de intervjuade det nationella bildningsprojekt som var officiell politik efter andra världskriget, inte bara ifråga om alkoholpolitiken utan också på massmediernas område (Alasuutari 1996). Under 1950- och 1960-talet började alkoholmonopolet betrakta som sin uppgift att civilisera finländarna med hjälp av olika pedagogiska och upplysande program, vilkas strävan var att minska det berusningsinriktade drickandet genom övergång till måttligt bruk av svagare alkoholdrycker (se Virtanen 1981, 148-156; Piispa 1994, 256-258). Man försökte ersätta den yttre disciplinen och ordningen med ökad inre kontroll (självkontroll) och en självständig livskontroll – en process i vilken en gradvis avreglering av alkoholpolitiken ansågs vara en viktig sporre (Kuusi 1952, 346-349). De intervjuade argumenterade till förmån för detta projekt, inte som ett uttryck för en elitistisk politik utan som en kamp nerifrån, där den dolda strävan inte bara är att främja den enskilda individens utveckling utan också att stärka den svaga nationella identiteten.

Den utopistiska liberalismen

Jag kallar den diskurs som artikuleras i nyckelpersonernas tolkning av tidningsledarna för en utopistisk liberalism. Det är en diskurs som får sin kraft inte bara av det nationella bildningsprojektet utan också av de motdiskurser som företräds av den tongivande tidningspressen i södra Finland och av den väl-situera-

de befolkningen, vilka ända sedan 1950-talet utnämnt den restriktiva alkoholpolitiken till huvudfienden, med slagordet ”den förbjudna frukten” (se Piispa 1981, 138-147).

Den här diskursen är allmän och i flitigt bruk även i de gruppintervjuer som gjordes i Helsingfors, vilket framgår t.ex. av följande utdrag ur en gruppintervju

Exempel 1. Utdrag ur en gruppintervju med företagargruppen (ett privat företag):

Sirpa (kvinna): jag har nog den uppfattningen att man där [i Syd- och Mellaneuropa] börjar dricka senare, och att det inte alls är nåt som skolbarn sysslar med, eftersom det inte är förbjudet, du får helt fritt köpa vin eller vasomhelst i mjölkbutiken, och därför har det inte varit intressant

Irja (kvinna): det jag tycker är annorlunda i Medelhavsländerna är t.ex. att familjerna där går tillsammans ut och äter på restaurang, ända från det de är riktigt små

Sirpa: man ger vin åt barnen vid matbordet

Irja: just det, och i den riktningen går utvecklingen säkert också hos oss, så man inte längre behöver smyga omkring med klirrande platskassar nästan bakom stenarna, då nån har köpt åt dej av de där förbjudna mellanölsflaskorna, men jag har alltså en känsla av att [...] det liksom för dem inte är nåt speciellt

Pasi (man): det är en del av uppfostran

Irja: ja, just det

Pasi: barnen är med om saken ända från början

Irja: och följer med sina föräldrar på restaurang, med hela släkten, om vi ser på hur det är i t.ex. Italien, Spanien, Grekland, så det är säkert skillnaden som gör att man sen när man är i det skedet då [...] så då får man åtminstone inte dricka

Elina (kvinna): och nog är det ju så att vi här Norden har uppfostrat barnen till att bli självständiga, och det har vi lyckats med, och jag har bott 7 år i Mellaneuropa, i Belgien och Luxemburg, och sen i Tyskland, och där är man betydligt mer familjebunden, så där gäller nog dethär med att du helt enkelt måste vara med familjen och delta, att där har man den här traditionen och annat som liksom håller kvar kontrollen längre än hos oss, så jag är nog av samma åsikt att man där börjar senare, sen först när man börjar studera.

Representanterna för det privata Helsingfors-företaget positionerar sig med andra ord på ett sätt som hör till en europeisk uppfostringstradition. De gör en geografisk uppdelning och tar själva avstånd från den finska alkoholpolitiska traditionen genom att identifiera sig med de europeiska uppfostringsidealen: européerna dricker civiliserat och alldeles öppet i samband med måltiderna, som en del av den normala vardagen, medan finländarna (på grund av förbuden) begränsar drickandet till en mytisk rum-tid som är helt avskild från vardagen, och därför dricker de ociviliserat och berusningsinriktat.

Det gruppintervjumaterial som insamlats i Helsingfors ger en exaktare och rikare bild av den karaktär liberalismen har i lekmanatänkandet, där den inte framträder som någon enhetlig idéströmning. Utöver den utopistiska liberalismen kan man i lekmanatänkandet urskilja också två andra sätt att argumentera som kräver en liberalisering av alkoholens tillgänglighet: den expressiva (gemenskapsinriktade) liberalismen och den cyniska liberalismen.

Dessa två diskurser skiljer sig från varandra ifråga om identitetsbyggandets rumsliga, tidsmässiga och interaktionella aspekter, genom att på olika sätt klassificera den gränssyta som finns mellan det ”normala” och det ”avvikande” beteendet, genom att inrikta aktiviteten på olika alternativa framtider, och genom att på sitt speciella sätt koppla till de perspektiv- och interaktionsstrukturer som finns tillgängliga inom vår kultur.

Gemensamt för alla de typer av liberalism som går att identifiera inom lekmanatänkandet är den negativa inställningen till staten (motståndet mot välfärdsdiskursen), tron på marknadsekonomi samt strävan till frihet i stället för jämlikhet, eller något annat grundläggande värde. Man betraktar också individualiteten som någonting förpliktande. Därför använder jag för dem alla epitetet liberalism.

Den expressiva liberalismen

Om man inom den utopistiska liberalismen definierade (från det ideala) avvikande beteende som en bristande självkontroll staten har åstadkommit genom att begränsa alkoholtillgången, så ligger orsaken till problembeteendet enligt den expressiva liberalismen i stället i människors oförmåga att uttrycka sig själva och att dela olika angelägenheter med sina medmänniskor (en brist på självkänsla). Man ger de kvävande dragen i den finska kulturen skulden till att självkänslan är så dålig – dvs. de drag som gjort att medborgarna blivit främmande för sitt eget och autentiska inre (se exempel 2).

Exempel 2. Utdrag ur en intervju med tjänstemän och -kvinnor inom utbildningssektorn:

Aila (kvinna): [...] i vårt samhälle är det ju så att uppfostran i hög grad sker med hjälp av olika nödåtgärder, att man förbjuder och bestraffar

Salme (kvinna): det är hemskt

Aila (kvinna): då det i stället borde vara så att vi skulle stödja den positiva utvecklingen

Salme: en ökad självkänsla

Aila: om vi tänker på de första åren, så har garanterat inte ett enda av de barn som föds beslutat sej för att bli alkoholist eller kriminell, eller få någon annan framtid på samhällets skuggsida, så nog har de positiva insatserna varit oerhört blygsamma, eller så har nånting gått ordentligt åt skogen, det är ju själva den positiva processen i gemenskapen som borde vara den som stödjer och bär, så att vi slapp de här, men det är kanske så att vår kultur ännu är så ung, att vi varit tvungna att upprätta dessa Lars Levi Laestadius' /känd väckelsepredikant på 1800-talet; ö.a./ absoluta förbud mot alkoholen, de fanns ju redan före statens förbud

Helena: alkoholupplysningen borde egentligen förvandlas till sin motsats, så att man inte alls skulle tala om alkohol utan i stället ge andra redskap för att göra livet trivsamt; du går på konsert eller spelar munspel eller målar och ger alltså alla de andra alternativen först [...], så visst är det svårt de här med alkoholupplysning

Aila: vår kultur är ju nog väldigt skuldbeläggande just på det sättet, den lyfter fram alla de negati-

va och dåliga sidorna och just det här

Helena: att den vänder saken upp och ner.

Den förbudsriktade alkoholpolitiken har – vid sidan av den övriga politiken och de övriga pedagogiska metoderna – resulterat i att medborgarnas självkänsla inte fått tillräckligt stöd och tillräcklig uppmuntran från den omgivande gemenskapen. Den här situationen korrigeras emellertid inte, lyder den expressiva liberalismens argument, enbart genom att man slopar den restriktiva alkoholpolitiken. Det är alltså inte nog att den restriktiva alkoholpolitiken slopas och staten trängs ut från marknaden och vardagen – man måste också skapa förutsättningar för en kultur som socialiserar oss till att bättre uttrycka oss själva och interagera med andra. Vi behöver förutom viljemässig självkontroll även kompetens, eftersom en människa inte lär sig dricka på egen hand utan snarare genom traditionens förmedling (gemenskapen, de positiva auktoriteterna).

I den expressiva liberalismen tolkas tidens gång och de samhälleliga aktörernas ingripande i händelseutvecklingen med andra ord inte som en förutbestämd utveckling framåt, från punkt a till punkt b på ett kontinuum, inom ramen för civilisationsprocessen (såsom man gör i den utopistiska liberalismen), utan som ett projekt som kan leda till många olika typer av framtider. Det här innebär emellertid inte att man misstror emancipationen och historiens framåtskridande. Liksom i den utopistiska liberalismen inriktar man sig också i den expressiva liberalismen på att fortsätta det projekt som går ut på att civilisera Finlands folk, men på ett mer elitistiskt sätt än i den utopistiska liberalismen.

Om representanterna för den utopistiska liberalismen anser att medborgarna själva, utifrån sina egoistiska intressen, bidrar till att (omedvetet) fullfölja civilisationsprocessen tolkar den expressiva liberalismens representanter saken så, att vi förutom fria marknader och ett medborgarsamhälle också behöver de

offentliga auktoriteternas hjälpande hand. Det att vi frigör oss från auktoriteterna enbart till så kallad negativ frihet kunde ju ur gemenskapens synvinkel leda till ett självdestruktivt beteende. Vi kunde alltså vilja fel saker.

Därför bör man fortsätta det nationella bildningsprojektet, men inte i en puritansk utan i en expressiv form, vilket innebär att auktoriteterna i stället för förbud, begränsningar och en neutral men auktoritär faktaundervisning bör använda sig av metoder som uppmuntrar medborgarna att uttrycka sig konstruktivt, och att sinsemellan förhandla om föremålen för sin vilja, och att i gemenskapen öppet söka en bekräftelse på sina autentiska jag, strävanden och värdegrunder.

Den expressiva liberalismen skymtar fram i samtliga gruppintervjuer, men den är dominerande enbart i de grupper som består av tjänstemän och -kvinor från statsföretagen och utbildningssektorn. Sättet att tänka har intressanta beröringspunkter med de nya sociala rörelserna, genom att ifrågasätta det puritanskulturens kulturvetenskap (representerat av den restriktiva alkoholpolitiken och de skuldbevärande kulturformerna), framhäva självförklarandets och autenticitetens ideal samt betona de alternativa metodernas betydelse då det gäller att främja den personliga utvecklingen (Hetherington 1998, 5).

I den expressiva liberalismen strävar man emellertid inte efter att åstadkomma strukturella förändringar i samhället. Den skiljer sig från de nya sociala rörelsernas identitetspolitik genom att den inte postulerar en alternativ livsstil som i tids- och rumsmässigt avseende skiljer sig från den etablerade livsstilen (såsom i vissa delar av den gröna rörelsen), eller arbetar för att förbättra ställningen för olika grupper i samhällets marginaler (t.ex. homosexuella) (a.a., 74-79). I den expressiva liberalismen har man som mål att stärka den finländska enhetskulturen genom att inrikta samhällets resurser så att finländarna får en bättre självkänsla.

Den cyniska liberalismen

I den tredje diskursen, den cyniska liberalismen, betraktas alkoholproblemen uteslutande som uttryck för individens existentiella problem. Om man i de två tidigare diskurserna ansåg att friheten och människans kompetens är något som antingen ökar eller utvecklas, är friheten enligt denna diskurs hotad på grund av de byråkratier och kollektiva ideologier som härjar i samhället. Diskursen illustreras utmärkt väl av frasen om "ideologiernas död". Den tidsmässiga aspekten i identitetsbyggnaden har totalt säckat ihop; de som använder sig av denna tolkningsram ser ingen utvecklingsriktning i historien. De tror överhuvudtaget inte att vi kan underlätta vissa människogrupperns levnadsvillkoren, eller mogna ju längre historien framskrider. Detta illustreras av följande avsnitt ur en intervju med en grupp journalister vid en oberoende dagstidning (exempel 3).

Exempel 3. Utdrag ur en gruppintervju med journalister vid en oberoende dagstidning:

JT: [...] vilken typ av alkoholproblem tycker ni att det finns i Helsingfors, dels ur individens, dels ur samhällets synvinkel, räkna bara upp allt det ni kommer att tänka på

Juha (man): jag skulle tro att allting är alldeles normalt

Marita (kvinna): alltså vilket problem, vad är det som är ett problem

JT: jag menar alkoholproblemen

Marita: det är klart det finns problem, men jag upplever dem inte som problem, jag orkar t.ex. inte bli upprörd över att det finns nån A-lagare som tigger i nån citytunnel, alltså visst är det ett problem, men so what

Raimo (man): är det ett problem för dej

Marita: nej, för mej är det inget problem, jag vet ju att det är oerhört tragiskt för just den personen, jag vet att det för hela hälsovården och socialsystemet är den allra svåraste fråga man aldrig lyckats lösa, men eftersom det inte känns som ett problem för mej kan jag inte säga att det skulle vara nåt problem.

Den cyniska liberalismens representanter har ett existentiellt förhållande till den omgivande verkligheten: individen är ensam i världen och det är följaktligen ensam han eller hon måste vandra. Ingen kan inta domarens roll och fastslå vad som är moraliskt rätt eller fel. Därför har de som identifierar sig med den cyniska liberalismen svårt att definiera alkoholproblemets karaktär (gränzytan mellan det normala och det avvikande), eller att påvisa att det skulle vara någon utanför den enskilda individen som bär ansvar för individens handlingar och deras konsekvenser. Den som vill dricka på ett ociviliserat sätt har full rätt att göra det.

De olika former av liberalism jag tyckt mig observera ”kommenterar” (som det framkommit ovan) på ett intressant sätt det nationella bildningsprojekt man i Finland efter andra världskriget började förverkliga som statlig politik, och som i form av liberal kontrollpolitik sedan 1980-talet alltmer övergått till den typ av politik Petersen och Lupton (1996) kallar det nya folkhälsoänkandet. Det innebär att man ger de enskilda medborgarna mer beslutsrätt (och ansvar) ifråga om hur de vill leva sitt eget liv (Tigerstedt 1999).

Den utopistiska liberalismen tolkar den berättelselinje som finns i de administrativa strävandena mer jagcentrerat och statsfientligt (med betoning på vilja och självkontroll) än den expressiva liberalismen, som framhäver gemenskapens och interaktionens betydelse (kunnandet och den känslomässiga öppenheten). Den cyniska liberalismen är i sin tur negativ och ironisk gentemot det nya folkhälsoänkandet (och trissar runt i ett slags ond cirkel av tvång). Historiskt sett öser diskurserna sin kraft ur de långa transformationskedjor som byggs upp av olika kategorier, berättelselinjer och talarpositioner. Att spåra dessa kedjor skulle vara en ny och viktig uppgift för den fortsatta forskningen.

Den utopistiska och den expressiva liberalismens starka ställning i det finländska lek-

mannatänkandet vittnar om att tron på utvecklingen och sanningen inte alls har försvunnit ur vår kultur. De postmoderna beskrivningarna av ideologiernas slut (genom att moralen upphör), den allmänna förflockningen (genom att kollektiva strävanden försvinner) och sanningens fördunkling (genom att fakta och fiktion blandas samman) – allt detta är sådant som inte ser ut att gälla annat än den cyniska liberalismen, som i mitt material om lekmannatänkandet inte får en lika stark ställning som den utopistiska och den expressiva liberalismen.

Det moderna tänkandets strukturer ifråga om tid och rum fortlever alltså även i den nya alkoholpolitiska situationen. Nyckelpersonerna ger med sin diskurs vår kultur ett rum, en riktning och ett perspektiv som är mer autentiskt (civiliserat), genom att de i konsumismens och det egna jagets namn tror på friheten och självförverkligandet. De tror också på politikens möjlighet. De politiska program som argumenterar för en bättre värld har med andra ord inte förlorat sin legitimitet i lekmannatänkandet.

Ingen enighet ifråga om det gemensamma goda

Ända sedan slutet av 1970-talet har de flesta av de samhällsvetenskapligt inriktade alkoholforskarna – speciellt i de länder där man bedrivit en restriktiv alkoholpolitik – talat för begränsningar av tillgängligheten, och framfört alkoholpolitiska rekommendationer som stött sig på empiriska resultat från den epidemiologiska forskningen (Rehm 1999). Bakom detta ligger uppfattningen om att alkoholfrågan alltmer dikteras av marknaden – en utveckling man upplever att även staten varit benägen att underkasta sig. Därför har forskarna samlat empirisk evidens för att folkhälso problemen ökar ifall staten inte bedriver en restriktiv alkoholpolitik som reglerar total-

konsumtionen (t.ex. Bruun et al. 1975; Edwards et al. 1996).

I insamlandet av empirisk evidens har man emellertid förbigått medborgarnas vardagsverklighet och de tolkningsrymder inom vilka de bygger upp sina inbördes identiteter och sitt förhållande till de offentliga auktoriteterna. Därför har den människobild som skapas i rekommendationerna delvis kommit att stå i konflikt med människornas egna uppfattningar, och framträtt som en kamp där de sakkunniga experterna försöker få de okunniga lekmanaaktörerna att förstå och acceptera sanningen, enligt vilken den statsledda restriktiva alkoholpolitiken är nödvändig (se t.ex. Room 1999).

Huvudbudskapet i t.ex. "Alkoholpolitik för bättre folkhälsa", av Griffith Edwards m.fl. (1996), är att man i betydande utsträckning kan påverka fluktuationerna i alkoholkonsumtionen genom att utnyttja alkoholskatten, reglera tillgången, förebygga rattonykterhet och förbättra primärvården (a.a., 249). Berättaren bestyrker att dessa medel är överlägsna de övriga alkoholpolitiska metoderna genom att hävda att de mot bakgrunden av den epidemiologiska sakkunskapen är obestridligt sanna (a.a., 251):

"Den kvalitet, bredd och internationella vidd som utmärker forskningen som presenteras i denna bok vittnar om att det i dag finns en stark vetenskaplig bas att bygga på vid utformningen av alkoholpolitiska strategier. Våra argument och rekommendationer vilar på en gedigen empirisk, vetenskaplig grund. Forskningen har utan tveak dokumenterat att det finns alkoholpolitiska åtgärder som visat sig vara effektiva och som kan tjäna folkhälsan och stödja myndigheterna i deras strävan att komma tillrätta med de omfattande skadorna på grund av alkohol. På detta område finns vetenskaplig kunskap som kan och bör användas i folkhälsans intresse."

Berättarrösten i boken hävdar att skolundervisningen, alkoholupplysningen, olika former av varningar samt begränsningar av alkoholre-

klamen i sin ineffektivitet är tveklaktiga som alkoholpolitiska instrument: "Det finns för närvarande inga vetenskapliga bevis för att man bör välja detta som en dominerande alkoholpolitisk strategi eller att man bör satsa stora resurser på skolbaserad utbildning eller upplysningskampanjer i massmedia, såvida inte dessa ingår i ett större samhälleligt åtgärds paket." (a.a., 247). Hela argumentationen går ut på att få läsarna att identifiera sig med det perspektiv enligt vilket alkoholpolitik uttryckligen handlar om att manipulera den fysiska och materiella verkligheten – alltså det perspektiv om vilket den epidemiologiska forskningen ger den bästa sakkunskapen, och enligt vilket en kontroll av tillgången är den effektivaste metoden (eller en omorientering av rutinerna inom lokalsamhället, där aktionsforskningen erbjuder den mest praktiska referensramen).

Samtidigt försvagar berättaren vår tilltro till de metoder med vars hjälp man försöker påverka vår kulturella och språkliga miljö. Med dolda motsatsförhållanden av det här slaget försöker berättaren få medborgarna att acceptera en materialistisk människosyn. Enligt boken kan vi påverka människor framför allt genom att förändra den fysiska miljön och manipulera de materiella resurserna. Den kommunikation som finns mellan människor, och de sociala världar, identitetspositioner och kunskapsformer som i samband med det byggs upp, framstår i textens verklighet som implicita villfarelser, och därmed något som kan förbises då man utformar alkoholpolitiken.

I ljuset av min undersökning är en så stark motsatsställning mellan vetenskapen (rätt typ av kunskap) och lekmanatänkandet (fel typ av kunskap) enbart till förfång för expertkunskapen och försöken att legitimera alkoholpolitiken. Människor opponerar sig mot dylika expertpåståenden och förnekar motiveringarna för alkoholpolitiken ifall de känns främmande för deras eget liv eller är något som på-

tvångats dem utifrån, mot det man upplever som Vi och Våra värderingar.

Många undersökningar visar att man i Finland allmänt betraktar den restriktiva alkoholpolitiken som en politik som begränsar medborgarnas frihet (Sulkunen 1992; Piispa 1998; Tigerstedt 1999), även om det otyglade sättet att konsumera alkohol på allmän plats under den senaste tiden har gett upphov till ordningsproblem och irritation bland medborgarna (Holmila & Simpura 1999, 25; Simpura & Tigerstedt 1999). De senaste forskningsresultaten ger en antydning om att man borde tänka på vilken bild av medborgaren man konstruerar då man avväger olika alkoholpolitiska alternativ, och vilken position medborgaren får i den bilden, i relation till de offentliga auktoriteterna.

Min undersökning visar att man inom lekmannatänkandet inte anser sådana alkoholpolitiska program berättigade där man framställer fullvärdiga medborgare såsom viljelösa, och där alkoholpolitiken motiveras med att medborgarna är oförmögna att behärska sitt drickande. Däremot accepterar man sådana alkoholpolitiska program som skapar förutsättningar för en förstärkning av individens vilja, valfrihet och kompetens.

En restriktiv alkoholpolitik tillåter i och för sig många olika typer av tillämpningar, samtidigt som de föreställningar vi har om den inte är stabila utan hela tiden förändras. Mycket beror alltså på vilken typ av (rumsliga, tidsmässiga och interaktionsmässiga) betydelser vi ger den restriktiva alkoholpolitiken på samhällets olika arenor, och hur vi agerar utifrån dessa. Det är fullt möjligt att i kampen om betydelser omdefiniera den restriktiva alkoholpolitiken så att den inte står i strid med medborgarnas frihetsuppfattning. Det är inte så att det skulle existera bara en enda riktig version av tillgänglighetsteorin, utan definitionen av den varierar beroende på de retoriska förhandlingsrelationer som är både historiskt och kontextuellt formade.

I Helsingin Sanomats ledartext definieras tillgänglighetsteorin som felaktig, med stöd av en jämförelse mellan olika kulturer. I den offentlighet Kansan Tahto målar upp definieras den som en ovillkorlig sanning, med hänvisning till den medicinska sakkunskapen.

Tillgänglighetsteorin framträder i lekmanadefinitionerna i olika tolkningar, vilket även gäller expertdefinitionerna. Det förekommer ute i världen flera olika expertdefinitioner med i hög grad varierande betoningar och under den senaste tiden har man allt kraftigare ifrågasatt i vilken mån det faktiskt är så att tillgången alltid påverkar totalkonsumtionen. Diskussionen om tillgänglighetsteorins betydelse och giltighet är alltså långt ifrån avslutad.

Jürgen Rehm (1999) hävdar t.ex. att tillgänglighetsteorins berättigande som en totalkonsumtionsreglerande faktor av flera orsaker måste omvärderas. För det första för att man i nya epidemiologiska undersökningar visat att konsumtion av alkohol också kan ha betydande positiva effekter på människans hälsa. För det andra för att alkoholen inte kan reduceras enbart till en folkhälsofråga, vilket tillgänglighetsteorin har en tendens att göra. Alkoholen sammanhänger också med många andra typer av problem som är minst lika viktiga, om inte viktigare än de alkoholrelaterade sjukdomarna (såsom alkohol och arbetslöshet etc.). För det tredje leder ökad tillgång inte alltid till ökad alkoholkonsumtion, lika litet som ökad alkoholkonsumtion alltid leder till ökade problem, vilket tillgänglighetsteorin påstår. Dessutom har medborgarnas uppfattning om statens uppgifter förändrats; de accepterar inte längre att staten intervenerar i de enskilda individernas beslutsfattande på samma sätt som förut (a.a., 46-47, 49).

Rehms reflexiva kritik av expertkunskapen kan därigenom sägas återspegla de uppfattningar som finns på lekmannahåll. Nyckelpersonerna tror inte på de nuvarande expertdefinitionerna av tillgänglighetsteorin, de ta-

lar i mycket liten utsträckning om alkoholens folkhälsoaspekter och förhåller sig negativt till statliga interventioner ifall dessa innebär inskränkningar i deras vardagliga beslutssituationer.

Å andra sidan har man i Finland ända sedan 1970-talet försökt översätta den restriktiva alkoholpolitiken till "folkets språk" och förväntningar genom att införa självbetjäning-butiker, framhäva Alkos servicekaraktär och förstärka arbetet både i självhjälpsgrupper och på lokal nivå (Tigerstedt 1999). Speciellt starka har förväntningarna varit ifråga om verksamheten på lokal nivå (Holmila 1997; Room 1999).

Trots detta finns det enbart få undersökningar där man analyserat lekmannatänkandet som en självständig aktivitet som strukturerar egna identiteter och världar. Behovet av den här typen av forskning ökar ytterligare av att makten i dagens samhälle har fragmenterats, samt av det faktum att människorna lever i flera olika sociala världar som avviker från varandra ifråga om levnadssätt och -stil. Dagens situation skapar ett behov av undersökningar där man reflexivt och parallellt betraktar expertkunskapen och lekmannakunskapen som jämstarka kunskapsformer, där olika typer av kunskap (konsumenternas, experternas, föräldrarnas, de ekonomiska aktörernas, alkoholproblematikernas, politikernas etc.) förbinds med varandra genom att man lyfter fram deras inbördes konflikter och blottlägger deras dolda implikationer med tanke på olika alternativa framtider, och genom att jämföra de paradoxer de inbegriper (jfr Bauman 1992).

Undersökningens resultat återspeglar åsiktsklimatet sådant det var åren 1994 och 1995. Då behandlades alkoholpolitiken också i den tongivande tidningspressen i södra Finland som en fråga om frihet. Senaste vår skedde det emellertid en klar vändning. Tidningarna började skriva om det offentliga drickandet, pinkandet på allmänna platser och det ökade

gatuväldet. Det här ger en fingervisning om att lag- och ordningsperspektivet igen, efter en längre tids frånvaro, har återkommit som ett övergripande sätt att tolka situationen (Holmila & Simpura 1999; Piispa 1999; Simpura & Tigerstedt 1999).

Ordningsdiskursens återkomst⁵ har emellertid inte med nödvändighet inneburit att frihetsdiskursen skulle ha ersatts, utan kanske bara att den vinklats på ett nytt sätt. Det förefaller nämligen, utgående från det som här presenterats, som om man vill få ett slut på de ordningsproblem det offentliga drickandet ger upphov till med motiveringen att de inskränker på stadsbornas individuella frihet att på ett civiliserat sätt njuta av det offentliga stadsrummet.

Översättning: Thomas Rosenberg

NOTER

1. Artikeln bygger på min doktorsavhandling (Törrönen 1999), som granskades i december 1999.

2. Författaren använder genomgående termen lekmannatänkande (maallikkoajattelu), och inte den oftare använda termen vardagstänkande (eller vardagligt tänkande), för att framhäva att dess motpol i resonemanget uttryckligen utgörs av experttänkandet (och inte det teoretiska eller abstrakta tänkandet); ö.a.

3. Receptionsmaterialet insamlades i Lahtis i slutet av år 1994, som en del av Lahtisprojektet (Holmila 1997). Som deltagare valdes politiker från Lahtis stadsfullmäktige (17), journalister från olika massmedier (17) och representanter för de viktigaste fackföreningarna (21).

Gruppintervjuerna utfördes i sin tur i Helsingfors och Tallinn under våren och sommaren 1995, som en del av det gruppintervjuavsnitt jag koordinerade tillsammans med Sari Hanhinen, inom ramen för Balticaprojektet (Simpura & Tigerstedt 1992). Grupperna representerade massmedierna (journalister), företagsvärlden (affärsmän och -kvinnor) och den offentliga förvaltningen (representanter för olika ministerier) (två grupper från respektive område, med undantag för den offentliga förvaltningen, där Estland representerades av endast en grupp). (Törrönen & Hanhinen 1998).

4. Pekka Sulkunens gruppintervju-undersökning om eliterna i Lahtis (1997 [materialet samlades in år 1992 och 1993]) visade att samtliga grupper av påverkare, dvs. affärlivet, kulturen, politiken och massmedierna, i huvudsak tematiserar alkoholproblemen ur medborgarens eller konsumentens synvinkel genom att betona betydelsen av att dryckesvanorna moderniseras och blir mer civiliserade. Även om samtliga grupper har lätt att identifiera sig med den liberalistiska tolkningsramens förpliktande tal om individens autonomi och eget ansvar i förebyggandet och vården av alkoholproblem, är man trots det inte främmande för folkhälsoperspektivet. Det sistnämnda artikuleras som ett välfärdsstatligt tänkande i de grupper som i sitt arbete representerar "folket" (tjänstemän och -kvinnor samt politiker).

Sulkunen identifierar dessutom i liberalismen två underströmmar som skiljer sig från varandra, och som han kallar klassisk liberalism respektive neoliberalism. I den klassiska liberalismens diskurs ges familjen en central ställning i förebyggandet av alkoholproblem, medan individen i neoliberalismen växer ut till alltings mått.

I Sverige har Maria Abrahamson i sin forskning utgått från en likartad frågeställning (Abrahamson 1999).

5. Jag har i denna artikel analyserat tolkningsramarna utgående från lekmannatänkandets perspektiv, i form av strukturer som växer fram och reproduceras uttryckligen inom dess ram. Simpura och Tigerstedt (1999) använder rambegreppet i en annan betydelse, som ett slags hjälpmedel för teoretisk klassificering med vars hjälp man på "metanivå" kan strukturera den diskussion som vid en viss tidpunkt förs kring ett visst socialt problem, eller för att illustrera "de förändringar som i denna brytningstid sker ifråga om tolkningsramarna" (a.a., 427). I den kontextuella konstruktivismens (Best 1989) anda kan bägge sätten att betrakta tolkningsramarna sammanfoga så, att en analys på metanivån undersöker de inbördes relationerna mellan tolkningsramarna på samhälls- och deras historiska glidningar, medan analysen av diskurserna och interaktionen i sin tur mer i detalj visar hur de olika tolkningsramarna används på samhällets olika arenor, i omväxlande interaktionssituationer och förbundna med olika typer av kunskap (i sitt sätt att producera social ordning och för de olika parterna igenkännbara identiteter).

Kulturen erbjuder i allmänhet flera olika tolkningsramar för att göra varje enskilt fenomen begripligt. Tolkningsramarna "kämpar sinsemellan"

om synlighet och hegemoni, och bildar vid olika tidpunkter olika typer av hierarkier och allianser (Fairclough [1992]: orders of discourse) och kan hos de enskilda individerna skapa inre bilder, utgående från de globala processerna. Brytningsskeden i samhället leder vanligen till att man börjar ifrågasätta de etablerade relationerna mellan de olika tolkningsramarna, vilket leder till att man börjar diskutera på vilket sätt man borde gestalta den nya situationen.

Å andra sidan ger omvandlingen också upphov till förändringar inom de olika tolkningsramarnas tematik och tyngdpunktsområden, något jag antydde med mitt konstaterande om att den ordningsdiskurs man nu kan observera i medierna ifråga om de alkoholrelaterade problemen kan ses som en ny förskjutning av frihetsdiskursen. Om alkoholproblemen före den institutionella omorganiseringen av alkoholpolitiken i lekmannatänkandet tolkades som ett frihetsproblem i relation till staten, de offentliga auktoriteterna och de kollektiva ideologierna, så försvann i och med Alkos nedmontering det meningsfulla föremålet för och spänningen i denna kamp. Det att "bordet blev städad" innebar emellertid samtidigt att det uppkom nya hotbilder och motstånd, såsom fylliproblemen i det offentliga rummet. Jag antar att de sistnämnda skapar missnöje bland medborgarna delvis på grund av att fylleriet inskränker deras frihet (ifråga om de gränser man själv har uppställt) att i det offentliga rummet fungera civiliserat och på egna villkor (jfr Piispa 1998; argumentationen ifråga om tobak).

LITTERATUR

Alasuutari, Pertti (1994): *Laadullinen tutkimus* (Kvalitativ forskning). Jyväskylä: Vastapaino

Alasuutari, Pertti (1996): Alkohol- och mediepolitiken som kulturell protektionism. *Nordisk Alkoholtidskrift* 13 (5-6): 285-293

Bauman, Zygmunt (1992): *The intimations of postmodernity*. London: Routledge and Kegan Paul

Berlin, Isaiah (1984) (1969): *Two Concepts of Liberty*. In: Sandel, Michael (ed.): *Liberalism and Its Critics*. New York: New York University Press

Best, Joel (1989): *Images of Issues. Typifying Contemporary Social Problems*. New York: Aldine de Gruyter

Bruun, K. & Edwards, G. & Lumio, M. & Mäkelä, K. & Pan, L. & Popham, R. & Room, R. &

- Schmidt, W. & Skog, O.-J. & Sulkunen, P. & Österberg, E. (1975): *Alcohol Control Policies in Public Health Perspective*. Helsinki: Finnish Foundation for Alcohol Studies no 25
- Dworkin, Ronald (1984) (1978): *Liberalism*. In: Sandel, Michael (ed.): *Liberalism and Its Critics*. New York: New York University Press
- Edwards, Griffith & al. (1996): *Alkoholpolitik för bättre folkhälsa*. Stockholm: Natur och Kultur
- Fairclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press
- Hayek, F.A. (1960): *The Constitution of Liberty*. London: Routledge and Kegan Paul
- Hetherington, Kevin (1998): *Expressions of Identity. Space, Performance, Politics*. London: Sage
- Holmila, Marja (1981): Påverkarnas åsikter om alkoholproblemen. *Alkoholpolitik* 44 (4): 133-137
- Holmila, Marja (toim.) (1997): *Yhteisö ja interventio. Alkoholihaittojen paikallinen ennaltaehkäisy. (Intervention och lokalsamhälle. Lokalt förebyggande av alkoholskador)*. Tutkimuksia 73. Helsinki: Stakes
- Holmila, Marja & Simpura, Jussi (1999): Paikalliset ajattelukehykset ja päihdehaittojen ehkäisy (Lokala tankeramar och förebyggande av rusmedelsskador). *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (1): 20-28
- Kuusi, Pekka (1952): *Väkiuomakysymys (Brännvinsfrågan)*. Helsinki: Otava
- Mäkelä, Klaus (1976): Alkoholipoliittisen mielipideilmaston vaihtelut Suomessa 1960- ja 70-luvulla (Det alkoholpolitiska åsiktsklimatets fluktuationer i Finland under 1960- och 1970-talet). *Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuslöstö* n:o 98
- Mäkelä, K. & Room, R. & Single, E. & Sulkunen, P. & Walsh, B. (1981): *Alcohol, Society, and the State* 1. Toronto: Addiction Research Foundation
- Petersen, Alan & Lupton, Deborah (1996): *The New Public Health. Health and Self in the Age of Risk*. London: Sage
- Piispa, Matti (1981): Den finska tidningspressens alkoholskriverier 1951-1978. *Alkoholpolitik* 44 (4): 138-147
- Piispa, Matti (1994): Mistä puhumme kun puhumme alkoholiongelma (Vad talar vi om när vi talar om alkoholproblemet). *Janus* 2 (3): 249-266
- Piispa, Matti (1998): Tobakens förlorade heder. Alkohol, tobaken och det finländska opinionsklimatet. *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* 15 (2): 94-110
- Piispa, Matti (1999): Alkohol, huumeet ja media (Alkohol, drogerna och medierna). *Julkaisu-* ja 9/99. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus
- Pollner, Melvin (1987): *Mundane Reason. Reality in Everyday and Sociological Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rehm, Jürgen (1999): Draining the ocean to prevent shark attacks? The empirical foundation of alcohol policy. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 16, English Supplement: 46-54
- Room, Robin (1999): The idea of alcohol policy. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 16, English Supplement: 7-20
- Simpura, Jussi & Tigerstedt, Christoffer (1992): *Social Problems around the Baltic Sea. Report from the Baltica Study*. NAD Publication No. 21. Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research
- Simpura, Jussi & Tigerstedt, Christoffer (1999): Talous, terveys, järjestys. Sosiaalisten ongelmien kilpailevat tarkastelualueet. (Ekonomi, hälsa, ordning. Konkurrerande sätt att definiera sociala problem). *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (5-6): 423-434
- Sulkunen, Pekka (1992): *The European New Middle Class. Individuality and Tribalism in Mass Society*. Aldershot: Avebury Academic Publishers
- Sulkunen, Pekka (1997): Alkohol ja massayhteiskunnan terveysimperatiivi. (Alkohol och masssamhällets hälsoimperativ. De lokala eliternas uppfattningar om alkoholpolitiken). I: Holmila, Marja (red.): *Yhteisö ja interventio*. Tutkimuksia 73. Helsinki: Stakes
- Taylor, Charles (1995): *Autenttisuuden etiikka (Autenticitetens etik)*. Helsinki: Gaudeamus
- Tigerstedt, Christoffer (1999): Det finns inte längre någon alkoholpolitik... *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* 16 (2): 79-90
- Törrönen, Jukka (1996): I diskursernas korsdrag. Opinionsbildare tolkar två tidningsledare om alkoholpolitik. *Nordisk Alkohol-tidskrift* 13: 3-16
- Törrönen, Jukka (1999): Juomisen vapaus ja vastuu. Sosiosemioottinen analyysi alkoholipoliittisesta liberalismista maallikkoajattelussa. *Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia* No. 234 Helsinki: Yliopistopaino
- Törrönen, Jukka & Hanhinen, Sari (1998): A group interview study on social problems around the Baltic Sea. Introduction to country reports. In: Hanhinen, Sari & Törrönen, Jukka (eds.): *Journalists, Administrators and Business People on Social Problems*. NAD Publication No. 35. Helsinki
- Virtanen, Matti (1981): Uppskattning av upplysningens generativitet. *Alkoholpolitik* 44 (4): 148-156.

Summary

Jukka Törrönen: *Liberal alcohol policy in mundane reasoning*

The study looks at the changing relationships between the citizen and the state in the context of two case studies, concerned with the dismantling of restrictive alcohol policy in Finland.

The first is based on a reception research in which key persons interpret two editorials on alcohol policy, one in defence of a (neo)liberal alcohol policy, the second in favour of a regulated welfare-state alcohol policy. The recipients were selected from three occupational fields in the city of Lahti in southern Finland representing politics, the mass media, and trade union branches.

The second is based on focus group interviews among influentials in Helsinki and Tallinn. In both cities the groups were chosen from three fields: mass media, economy, and public administration (the article deals only with the Finnish part of the material). The key persons' argumentation is interpreted as identity speech dealing with the spatial, temporal, and positional aspects of 'reference group' values.

The study shows that liberal alcohol policy predominates, not as a homogeneous ideal of freedom shared by all but as manifold forms of liberalism. Three strains of liberalism are identified: utopian, expressive, and cynical. All of them adopt a negative attitude towards the state, believe in the markets, have an aspiration for freedom, and interpret individuality as an obligation.

Key words: Alcohol policy, liberalism, mundane reasoning, identity, frame analysis, discourse analysis

Yhteenveto

Jukka Törrönen: *Alkoholipoliittinen liberalismi maallikkoajattelussa*

Artikkelissa analysoidaan, kahden tapaustutkimuksen valossa, maallikkomääritelmiä alkoholiongelmista ja alkoholipoliitikasta kansalaisten ja valtion välistä suhdetta ilmentävinä ”ikkunoina”.

Tapaustutkimuksista toinen perustuu vastaanottotutkimukseen, jossa avainhenkilöt ovat tulkinneet kahta alkoholipoliittikkaa käsittelevää pääkirjoitusta, joista toinen vaatii alkoholin saatavuuden vapauttamista, toinen puolustaa sen rajoittamista. Vastaanottajina oli 55 lahtelaista avainhenkilöä, jotka edustivat poliitikkoja, toimittajia ja ammattiyhdistysaktiiveja.

Toinen tapaustutkimus perustuu Helsingissä ja Tallinnassa avainhenkilöiden kanssa tehtyihin ryhmähaastatteluihin (joista artikkelissa rajaudutaan pelkästään suomalaisen osaan materiaalista). Molemmissa kaupungeissa ryhmät valittiin joukkoviestinnän (toimittajia), talouden (liikemiehiä ja - naisia) ja julkishallinnon alueilta (ministeriöiden edustajia). Avainhenkilöiden argumentaatiota lähestytään analysoimalla, millaisten puhetapojen varassa puhujat käsittelevät alkoholin käyttöön liittyviä vapauksia ja vastuita.

Tutkimus osoitti liberaalisen puhettavan dominoivan, ei kaikkia yhdistävänä vapauden aatteena vaan erilaisina liberalismiin muotoina, joista tekijä identifioi kolme: utopistinen (ihanteena vapaa Eurooppa), ekspressiivinen (ihanteena yksilöllisten tunteiden autenttisuus) ja kyyninen liberalismi (ihanteena oman tilan koskemattomuus).